

بررسی کتاب‌های آموزش زبان عربی در میراث ایرانی-اسلامی از منظر آموزش با اهداف ویژه (مورد پژوهشی: «أدب الکاتب»، «الألفاظ الکتابیة» و «فقه اللغة وأسرار العربیة»)

نوع مقاله: پژوهشی

فرزانه حاجی قاسمی^۱، نرگس گنجی^{۲*}، سعید کتابی^۳

۱. دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه اصفهان

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه اصفهان

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه اصفهان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۰۳

چکیده

آشنایی عربی‌زبانان با کشورداری امپراتوری ساسانی باعث احساس نیاز دولت‌های بزرگ عربی - اسلامی به وجود طبقه دبیران (کاتبان و منشیان دواوین دولتی) گردید و زمینه‌ساز حضور دبیران ایرانی-تبار دوزبانه در دیوان‌های رسائل شد. لذا تربیت نسلی از ادیبان دولتی ضرورت یافت و دانشمندان ایرانی چون ابن قتیبه دینوری (۲۷۶-۲۱۳هـ)، عبدالرحمن همدانی (۳۲۷-؟هـ)، و ثعالبی نیشابوری (۴۲۹-۳۵۰هـ)، بر آن شدند تا با تألیف کتاب‌های *أدب الکاتب*، *الألفاظ الکتابیة* و *فقه اللغة وأسرار العربیة*، این مهم را پاسخ گویند. کتاب‌های ارزشمندی که خود بسته‌هایی آموزشی به‌شمار می‌آیند و با توجه به زمان تألیف، باید آن را یک اقدام آموزشی پیشرفته و هوشمندانه تلقی کرد. این پژوهش با تکیه بر روش تحلیل محتوا (کمی و کیفی) به بررسی مباحث مورد توجه نویسندگان پرداخته و نسبت کمی آنها را براساس داده‌های آماری به‌دست‌آمده سنجیده‌است. مواد آموزشی شامل این زمینه‌ها می‌شود: واژه‌شناسی، درست‌نویسی، اصلاح خطاهای تلفظی، آشنایی با ساختارهای صرفی افعال و نام‌ها با تکیه بر نکات معنایی و برخی از مسائل کاربردی نحو و بلاغت. طبق بررسی آماری، هر سه بسته، واژه-شناسی را به میزان (۸۱٪) از مطالب اساسی آموزش کاربردی عربی دانسته و به ترتیب به موضوعات دستور زبانی به میزان (۱۳٪) و بلاغت به میزان (۶٪) توجه داشته‌اند؛ اما به‌طور جداگانه ابن قتیبه بیشتر به دستور زبان (۷۴٪)، و همدانی و ثعالبی به ترتیب به واژگان (۱۰۰٪) و (۸۵٪) پرداخته‌اند.

کلیدواژه‌ها: آموزش زبان با اهداف ویژه، بسته آموزشی، زبان عربی، حرفه دبیری، تحلیل محتوا.

مقدمه

روابط همسایگی سرزمین‌ها از جمله مواردی است که روند آموزش و یادگیری زبان خارجی/ دوم را به‌طور مداوم تحت تأثیر قرار می‌دهد. لازمه این پیوندها آشنایی با زبان و نحوه کاربردش در میان اهل زبان است. روند آغازین و ساده آموزش زبان بین ملت‌ها، از طریق بازرگانان، مبلغان دینی و سیاستمدارانی انجام می‌شد که دائماً در حال رفت‌وآمد بودند. البته بدین معنا نیست که نقش ایشان در انتقال عناصر زبانی بین ملت‌ها محدود به قرون سابق می‌شود؛ صاحبان حرف حلقه پایه در داد و ستدهای زبانی - در سطح حوزه فعالیتی‌شان - هستند و خواهند بود نفوذ زبان عربی و گستره یاددهی و یادگیری آن در بین ایرانیان نیز در طول تاریخ تحت تأثیر موقعیت جغرافیایی ایران و کشورهای عربی‌زبان بوده‌است. محدوده زمانی روابط این دو ملت - برخلاف برخی باورها - با پذیرش اسلام از سوی ایرانیان آغاز نمی‌شود بلکه ایران و سرزمین‌های عربی همسایه‌اش از زمان‌های دور بایکدیگر ارتباط داشته‌اند. تاریخ‌نویسان، آغاز محدوده زمانی را قرن ششم پیش از میلاد و دوران حکومتی هخامنشیان دانسته‌اند. گفته مؤرخان قدیم یونانی سندی است که بر این ادعا صحه می‌گذارد؛ در دوران فرمانروایی کوروش اول و دوم، گروهی از اقوام عرب در اردوی ایشان حضور داشتند همچنین داریوش اول، سرزمین عربستان را بخشی از ممالک خویش می‌دانست و در دوران اشکانی سبطره پادشاهی ایران از محدوده عربستان گذر کرد و تا مرزهای شرقی یمن پیش رفت (محمدی ملایری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۱۵۴).

بیان مسئله

پس از آشنایی عربی‌زبانان با نظام اداری «دیوان الرسائل» در امپراطوری ساسانی، دانستن اصطلاحات و علوم دیوانی به زبان عربی، میان ایرانیان تازی‌نویس و عربی‌زبانانی شکل گرفت

۱. «نخستین آشنایی ایرانیان با اسلام نه چنانکه معروف است در ایران و در خلافت عمر، بلکه چنانکه معروف نیست، در یمن و در زمان خود پیامبر ص صورت پذیرفت. در آن هنگام کم و بیش پنجاه سال از زمانی که یمن در قلمرو دولت ایران قرار گرفته بود، و فرمان‌روایان آنجا از سوی پادشاهان ساسانی تعیین می‌شدند، می‌گذشت» (محمدی ملایری، ۱۳۷۵، ج ۱: ۳۱۶)؛ «ارتباط عرب‌ها و ایرانیان منحصر به چارچوب همسایگی، آمیختگی، جنگ-های دوطرفه، رابطه بازرگانی و تنها از راه حیره، نمی‌شد؛ بلکه تاریخ خبر از روابط دیگر می‌دهد» (الحونی، ۱۵).

که خواستار پرورش مهارت نوشتاری بودند. در جهت پاسخ‌گویی به نیاز طبقه فرهیخته دبیران و کاتبان، برخی از بزرگان زمان مانند ابن قتیبه دینوری، عبد الرحمن همدانی و ابو منصور ثعالبی نیشابوری کتاب‌های آموزشی زبان عربی^۱ با هدف ویژه را تألیف کردند.

با توجه به اهمیت تلاش و رویکرد ایرانیان در تدوین کتب آموزش کاربردی زبان عربی^۲ بر آن شدیم تا با هدف بررسی میراث ایرانی - اسلامی، با تکیه بر روش وصفی - تاریخی و تحلیل محتوا (کمی و کیفی) و با توجه به اصول بسته آموزشی و آموزش زبان با اهداف ویژه، محتوای کتاب‌های ادب الکاتب، الألفاظ الکتباییه و فقه اللغة وأسرار العربیة را براساس داده-های کیفی و کمی بررسی کنیم و از خلال آن، پاسخی برای پرسش‌های زیر بیابیم:

۱. کتاب‌های ادب الکاتب، الألفاظ الکتباییه، فقه اللغة وأسرار العربیة در ارائه محتوای

آموزشی چه تفاوت‌هایی دارند؟

۲. برای آموزش کاربردی زبان عربی به طبقه فرهیخته دبیران دواوین، چه دانش‌های زبانی

ضروری دانسته شده‌است؟

۳. هر یک از کتاب‌ها به چه بحث زبانی، بیشتر پرداخته‌است؟

پیشینه پژوهش

در رابطه با آموزش زبان دوم با هدف ویژه و اصول آموزش زبان با اهداف ویژه، تحقیقاتی به زبان‌هایی مانند انگلیسی، فارسی و عربی انجام شده‌است؛ در ذیل به نمونه‌هایی از تحقیقات اشاره می‌شود:

پژوهش در زبان انگلیسی

– «Evaluation of Two ESP Textbooks»، ۲۰۱۲، عبدالله الفریدن، English Language Teaching, Vol. 5, No. 6، پژوهشگر در این مقاله یک فصل از دو کتاب درسی زبان انگلیسی

^۱. در برهه‌ای از زمان زبان عربی به‌عنوان زبان سیاست و ادبیات بر گستره وسیعی از جغرافیا سیطره داشت.
^۲. بازخوانی متون کهن عربی و دستاوردهای دانشمندان مسلمان عجم و عرب چون ابن قتیبه، ابن خلدون، ابن جنی و غیره این مهم را دست می‌دهد که ایشان در حوزه زبان، آموزش و یادگیری آن، آرائی را به جامعه علمی عرضه داشته‌اند. اندیشه‌هایی که اساس گفته‌های دانش‌زبان‌شناسی امروزه است؛ اما بسیاری از آنها از این حیث مغفول‌اند.

تخصصی (Business Studies, Second و Business Objectives (1996) by Vicki Hollett) را که ویژه فعالیت‌های بازرگانی است و برای افرادی که خواهان اشتغال در مخابرات عربستان سعودی هستند، براساس نظریه مک‌دونا و شاو ارزشیابی درونی و بیرونی کرده است. نتیجه ارزیابی حاکی از این است که دو کتاب درسی با هدف آموزشی موردنظر تناسب دارند؛ اما باید بایکدیگر تلفیق و موادی به آن اضافه شود تا به عنوان یک کتاب تخصصی در این زمینه استفاده شود.

پژوهش در زبان فارسی

- «سیری در تحولات آموزش زبان انگلیسی برای اهداف ویژه ESP»، ۱۳۸۴، قدرت حاجی رستم‌لو، مجله دانشکده علوم انسانی، سال ۱۴ و شماره ۵۸؛ نویسنده در این پژوهش سعی کرده است تاریخچه‌ای از شکل‌گیری روند آموزش زبان تخصصی و مراحل پشت سرگذاشته‌اش در ایران گزارشی ارائه دهد؛

پژوهش در زبان عربی

- «تعليم اللغة العربية لأغراض خاصة: تطبيقه لطلبة التمريض» نورلیلی، الجامعة الإسلامية باتو سنکار، إندونيسیا، المانر. العدد السابعة، الرقم الأول، یونی ۲۰۱۶؛ در این مقاله، نویسنده به مباحث مرتبط با نیاز دانشجویان رشته پرستاری به زبان عربی پرداخته و به صورت کاربردی و پیمایشی آموزش عربی ویژه رشته پرستاری را آزموده است.

اما تاکنون پژوهشی مرتبط با موضوع مقاله حاضر، انجام نشده است. لذا، از آن جهت که رویکرد تاریخی - وصفی به آموزش کاربردی زبان عربی با هدف شغلی دارد و محتوای کتاب - های آموزشی تدوین شده مرتبط با آن در میراث ایرانی - اسلامی را بررسی می‌کند، نو و حائز اهمیت است.

اهمیت و ضرورت پژوهش

بررسی پیشینه آموزشی زبان عربی در میراث ایرانی-اسلامی فرصت آشنایی با دستاوردهای گذشتگان، رویکردشان به مسئله آموزش کاربردی، انتخاب محتوای مناسب و تهیه کتاب

تعلیمی را فراهم می‌سازد ضمن اینکه چنین پژوهشی، فاصله علمی ایجادشده میان نسل‌های قدیم و جدید را کاهش می‌دهد.

ادبیات تحقیق

بسته آموزشی^۱

مجموعه‌ای از فعالیت‌های یاددهی - یادگیری را شامل می‌شود که براساس «اصول آموزش برنامه‌ای، یادگیری انفرادی و آموزش تسلط‌یاب مبتنی بر اهداف آموزشی قرار داده شده‌است» (مجدفر، ۱۳۷۵: ۲۰). این مجموعه آموزش برنامه‌ای، بسته آموزشی نامیده می‌شود. از ویژگی‌های برشمرده برای بسته‌های آموزشی می‌توان به دسته‌بندی مطالب آموزشی به واحدهای کوچک و ساده اشاره کرد. این ویژگی، یادگیرنده را به یک‌باره مقابل حجم بسیار زیادی از مطالب آموزشی قرار نمی‌دهد (همان، ۱۹ - ۱۸).

طبق باور موجود، «سنگ بنای بسته‌های آموزشی امروزی در دهه ۱۹۲۰ گذاشته شد و آن، راهبردهایی است که برای انفرادی کردن آموزش، از سوی برخی علمای علوم تربیتی ارائه شده‌است» (همان، ۳۷).

تاریخ آموزش زبان با اهداف ویژه

به خلاف این تصور که آموزش زبان با اهداف ویژه به اوایل قرن بیستم میلادی و دو زبان لاتین، انگلیسی و فرانسه می‌رسد (Hutchinson & Waters, 1987: 6) این نوع آموزش عمری بسیار طولانی‌تر دارد؛ کما اینکه برخی معتقدند در قرن هفدهم میلادی با تخصصی‌شدن آموزش زبان انگلیسی و فرانسه آغاز شده‌است (Gollin-Kies, 12) همچنین باوری وجود دارد که آموزش زبان برای هدف ویژه‌آ را به‌عنوان زیرشاخه‌های آموزش زبان دوم/ خارجی^۳ و زبان‌شناسی کاربردی^۴ با قدمت نمی‌داند (J.Hudson, T and Brown JD, 2015.trace, ۲).

¹ Teaching Package

² Language for Specific Purpose (LSP)

³ Teaching Second/ Foreign Language تعليم اللغة الثانية \ الأجنبيّة

⁴ Applied Linguistic

افرادی که معتقدند سنگ بنای این گرایش، به اوایل قرن بیستم می‌رسد، زمینه‌ساز آن را ظهور پایه‌های دانش زبان‌شناسی^۱ به‌ویژه زبان‌شناسی کاربردی و نیازهای سربرآورده در خلال جنگ جهانی اول و دوم (۱۹۶۰م) دانسته‌اند؛ مانند نیاز نظامی (لارسن، ۳۱-۳۰). این رویکرد سه هدف آموزشی عمده را تعیین می‌کند: آموزش زبان با هدف علمی - دانشگاهی؛^۲ بازرگانی^۳ و شغلی^۴ (Al-Humidi, 2003: 25).

در کنار موارد گفته‌شده، باوری وجود دارد که آموزش زبان با هدف ویژه را مربوط به قرن بیستم نمی‌داند؛ بلکه آغاز آن را به دهه‌های نخست رنسانس^۵ در ایتالیا برمی‌گرداند (Sandra Gollin, 12)؛ اما طبق مطالعاتی که نویسندگان پژوهش حاضر، بر روی متون کهن عربی با هدف آموزش کاربردی زبان عربی ویژه دبیران دواوین، انجام داده‌اند، شروع این نوع آموزش به منظور کسب مهارت تخصصی برای اشتغال، به زبان عربی، قرن نهم میلادی/قرن سوم هجری و دانشمندان مسلمان ایرانی برمی‌گردد.

نکته قابل توجه این است که در اوایل قرن بیستم، صرفاً به هدفمندسازی آموزش زبان روی آورده شد؛ در صورتی که می‌توان استدلال نمود نیاکان ما در این زمینه تولید محتوا داشتند و در راستای تربیت دبیران کارآمد به‌عنوان مهم‌ترین طبقه اجتماعی گام مؤثری متناسب با نیاز روز جامعه برداشتند.

ویژگی آموزش با هدف ویژه

آموزش زبان «با هدف ویژه» اساس کار خود را بر محوریت زبان‌آموز^۶ و نیاز وی^۷ به یادگیری زبان قرار داده‌است و مطابق با آن، محتوا آماده و روش‌های آموزشی تعیین می‌شود -Dudley

¹ Linguistic

² Academic purpose

³ Business purpose

⁴ Occupational Purpose الأغراض المهنية\الوظيفية

^۵ قرن چهاردهم میلادی

⁶ Learner المتعلم

⁷ Learner need حاجة المتعلم

(Sandra Gollin, 16 Evans 1997:59 نقل از) در واقع، این گرایش آموزشی، کاربرد موقعیتی زبان مقصد^۱ را هدف اصلی خود می‌داند.

بنابراین، هدفمندسازی آموزش زبان بیگانه یا زبان دوم نیازمند نوعی محتوای آموزشی است که هدف و نیاز زبان‌آموز را کاملاً برآورده سازد؛ به‌گونه‌ای که وی آمادگی کافی برای روبه‌رو شدن با کارکردهای واقعی را به‌دست آورد. «میان تنظیم هدف‌ها، گزینش و طبقه‌بندی محتوای دوره و انتخاب شیوه‌های آموزشی رابطه بسیار نزدیکی وجود دارد» (ژرمن، ۱۳۹۳: ۴۷۰).

نیازسنجی^۲

در تهیه محتوا و برنامه‌ریزی‌های آموزشی، نیازسنجی زبان‌آموزان، به محدوده مطالب آموزشی جهت می‌دهد؛ متناسب با نیاز زبانی^۳ آماده و سامان‌دهی می‌شود و هدف یادگیری را تعیین می‌کند. «اتکینسون و واترز (۲۰۰۲) به قرارگیری نیاز افراد به استفاده از زبان دوم در اولویت برنامه‌ریزی آموزشی اشاره می‌نمایند و بیان می‌کنند در این روش تعیین اهداف و تهیه محتوای آموزشی با در نظر گرفتن رشته تحصیلی یا حرفه فراگیران انجام گرفته تا از این طریق نیاز آنان برای مطالعه منابع علمی به زبان هدف برطرف شود.» (صدیقی‌فر و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۰) و آنچه اهداف زبان‌آموزی را سمت‌وسو می‌دهد، به اموری چون اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی مربوط می‌شود (Alatis, James E and others, 1981: 70).

فن دبیری^۴

دبیر یک کلمه آرامی - البته به گفته برخی تاریخ‌دانان سومری یا اکدی - به معنای نوشته، خط و لوحه است. در فرهنگ لغت دهخدا آمده‌است دبیر در اصل دویبر بوده و دبیر به معنای حافظه است. از آنجا که چنین افرادی باید در هر دو زمینه نثر و نظم توانا باشند، بدانها دویبر گفته

¹ لغة الهدف Target Language

² Need Analysis

³ الحاجة اللغوية Linguistics need

⁴ Writing Skill/ Adab al Insha

می شده است (دهخدا، دبیر) همچنین نظامی عروضی، دبیری را صنعتی «مشمول بر قیاسات خطابی و بلاغی» می دانسته است (نظامی عروضی، ۱۳۸۲: ۲۹).

از ضروریات دبیری، آگاهی از علوم گوناگون زمان، توانایی نویسندگی، خط خوش و خوانا و شیوایی کلام (دانستن علوم بلاغت) بود (محمدی ملایری، ۱۳۸۲، ج ۵: ۳۲۵؛ تنکابنی، ۱۳۸۴: ۶۴؛ تفضلی، ۱۳۸۵: ۴۸). ضرورت تربیت طبقه دبیران به عنوان طبقه ممتاز، باعث شد تألیف و عرضه کتاب های آموزشی ای شد که مجموعه ای از نیازها را به ویژه در زمینه لغت، انواع کنایات، امثال، عبارات متنوع و ... به صورت فشرده مطرح کنند.

از میان کتاب های آموزشی فن دبیری و انشاء که از لحاظ قدمت، داشتن اهمیت بین پژوهشگران و اینکه توسط ایرانیان تازی نویس به رشته تحریر درآمده است، سه کتاب «آدب الکاتب»، «الألفاظ الكتابية» و «فقه اللغة وأسرار العربية» (قرن سوم تا پنجم هجری) انتخاب شد تا در راستای بازخوانی، احیاء، نگاه نو و تمدنی به آثار گذشتگان، محتوای آموزشی آنها بحث و بررسی گردد.

روش تحقیق و جامعه آماری

باتوجه به اینکه هدف پژوهش حاضر بررسی چگونگی عملکرد نیاکان در انتخاب و اولویت بندی محتوای آموزشی با رویکرد تربیت نیروی کار است، مطالب جامعه آماری (آدب الکاتب: ۵۳۵ صفحه، الألفاظ الكتابية: ۳۳۹ صفحه، فقه اللغة وأسرار العربية: ۶۱۱ صفحه) به روش تحلیل محتوای کمی و کیفی، بررسی شد. پس از مطالعه، مباحث تعلیمی از نظر موضوعی مشخص، مقوله بندی، شمارش و نمودار فراوانی و درصد آنها رسم شد.

واحد برگزیده برای تحلیل کمی محتوای کتاب های آموزشی، ابواب اختصاص داده شده به هر مبحث تعلیمی است.

مقوله بندی در کتب یادشده، شامل آن دسته از مباحث زبانی می شود که با نیاز شغل دبیری تناسب داشته است؛ «مقوله ها، رده هایی هستند که هر یک مجموعه ای از عناصری را که از نظر شکل و عمق ویژگی های مشترکی دارند را در خود جای می دهد. معیار مقوله سازی به هدف تحقیق بستگی دارد» (کوی، ۱۳۷۵: ۳۶۷).

بررسی

أدب الکاتب

أدب الکاتب - البته در برخی از منابع تردید بین أدب الکاتب و أدب الکتاب دیده می‌شود - نوشته ابن قتیبه دینوری دانشمند قرن سوم هـ ق که آن را برای ابومحسن عبیدالله بن خاقان وزیر متوکل عباسی به نگارش درآورده‌است. نکات ضروری را که هر کاتبی باید بداند و در نوشته‌هایش به کار گیرد، در چهار بخش اصلی کتاب المعرفة، کتاب تقویم اللسان، کتاب تقویم الید و کتاب تقویم الأبنیه گنجانده شده‌است.

وی در مقدمه کتاب، تصویری از رویگردانی مردم جامعه‌اش از فرهنگ و ادب ارائه می‌دهد سپس ویژگی‌هایی را برمی‌شمارد که کاتب چیره‌دست و هوشمند باید بدان زبینه باشد؛ مانند:

- اطلاعات کلی از صرف و نحو، حساب، هندسه، و نجوم

- دانش‌هایی که برای گزارش‌نویسی و نامه‌نگاری درخصوص امور دولتی چون راه‌سازی،

پل‌سازی و ...

- اطلاعات عمومی درباره فقه، اخبار و حکایت، و تاریخ

علاوه بر آن بایسته است کاتب دارای اخلاق نیک باشد و بردباری و پاک‌دامنی پیشه سازد

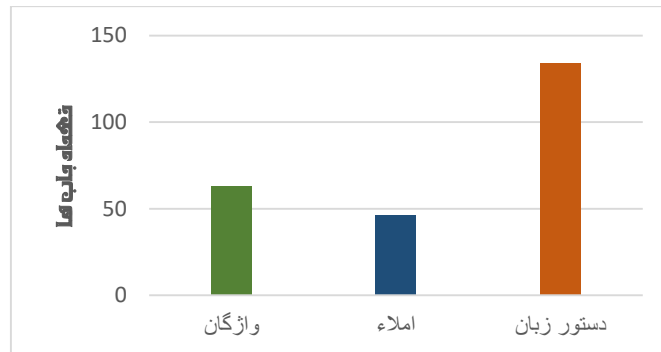
(ابن قتیبه، مقدمه).

محتویات أدب الکاتب

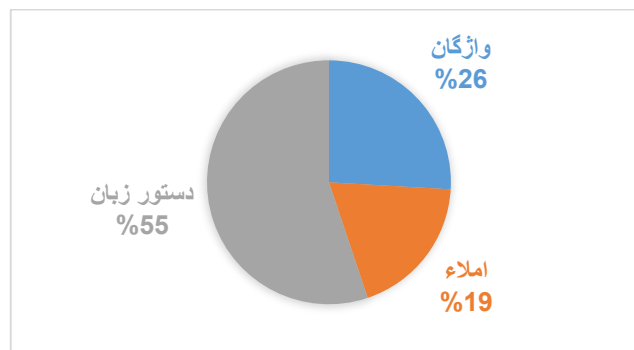
نوع مبحث زبانی	فراوانی	أدب الکاتب
آموزش معانی واژگان (واژه‌شناسی)	۶۳	کتاب المعرفة
مهارت املاء (درست‌نویسی واژگان)	۴۶	کتاب تقویم الید
دستورزبان (آشنایی با ساختار آوایی و معنایی واژگان)	۳۵	کتاب تقویم اللسان
دستورزبان (ساختار واژگان و بافت معنایی)	۹۹	کتاب الأبنیه

^۱ آنچه را که مؤلف به‌عنوان «کتاب» نامگذاری کرده‌است، امروزه در علم آموزش زبان سیلابس (المقرر / Syllabus) می‌نامیم.

^۲ باتوجه به اینکه درست‌نویسی کلمات بر اعتبار متن می‌افزاید و درغیر این‌صورت به‌طور چشم‌گیری از اعتبارش می‌کاهد؛ لازم می‌رود کاتب به این مسأله توجه شایان داشته باشد؛ چراکه امور مملکتی را بر همگان اذعان می‌دارد.

نمودار ستونی شماره ١: دانش‌ها و مهارت‌های زبانی

نمودار کیفی شماره ١: دانش‌های زبانی - آدب الکاتب

همانطور که از دسته‌بندی و موضوع‌بندی مطالب آموزشی در جدول فوق پیداست، عمده توجه ابن قتیبه در تعلیم دبیران، تقویت مباحث دستورزبانی (٥٥٪) است؛ اما نحوه گزینش و ارائه محتوای دستوری به‌گونه‌ای است که تنها به ذکر ضروریات نگارش بسنده کرده است؛ لذا کاملاً مشخص است که سطح آموزشی کتاب برای کسانی است که در اساسیات کتابت مهارت لازم را دارند و تنها باید در گزینش واژگانی که ٢٦٪ از حجم مطالب را دربرگرفته (چه از لحاظ معنا چه از لحاظ ساختار آوایی - معنایی) و در درست‌نویسیِ ضعف‌های احتمالی و رایج که ١٩٪ از مطالب را به خود اختصاص داده، آموزش ببینند. «مطالب آدب الکاتب بیشتر درباره مسائل نحوی و لغوی و بیانی و چیزهایی است که آنها را برای درست گفتن، درست نوشتن و بازداشتن زبان و قلم از خطا لازم می‌شمرده‌اند و بدین سبب بیشتر مطالب آن با زبان عربی

بررسی کتاب‌های آموزش زبان عربی در میراث ایرانی - اسلامی از منظر آموزش با اهداف ویژه نرگس گنجی*

یعنی قالبی که می‌بایستی اندیشه‌های گوینده و نویسنده را در برگرد ارتباط می‌یابد و موضوع-هایی در آن مطرح است که دانستن آنها برای هر گوینده و نویسنده عربی از مقدمات ضروری به شمار می‌رود و از این لحاظ به نظر برخی از علماء این کتاب یکی از رکن‌های چهارگانه ادب عربی به شمار می‌رفته» (محمدی ملایری، ۱۳۸۲، ج ۵: ۴۰۹).

مقوله‌بندی و شمارش محتوای هر یک از مباحث آموزشی در جداول زیر بیانگر رویکرد نیازسنجی مؤلف در انتخاب محتوا برای تربیت کاربردی دبیر (سطح متوسط و پیشرفته) است: جدول شماره ۱: مقولات آموزشی در کتاب المعرفة

مجموع	فراوانی	موضوع
۲۱۹۹	۴۲۶	مباحث زبانی
	۴۱۶	طبیعت (آسمان و زمین)
	۴۴۱	حیوانات، پرندگان و حشرات
	۲۴۵	انسان
	۴۴۵	فروق لغوی
	۱۰۳	خوراکی و نوشیدنی
	۱۲۳	ابزارآلات

جدول شماره ۲: مقولات آموزشی (۱) در کتاب تقویم الید^۱

حروف							محتوای آموزشی
نافیه	جاره	مد و قصر	الف، یاء، واو و حذف آنها	انواع الف و حذف آن	انواع همزه، تبدیل و حذف همزه	عله و مضاعف	اشتباه نگارشی
۱	۱	۵	۴	۱۱	۴	۱	فراوانی
۲۷							مجموع

^۱ در برخی از ابواب، مطالب بدون تفکیک ارائه و نام‌گذاری شده‌است؛ لذا برای جلوگیری از خطای احتمالی در شمارش و دسترسی به داده‌های کمی دقیق، تعدادی از مقوله‌ها تحت تأثیر همین امر تعیین شده‌اند.

جدول شماره ٣: مقولات آموزشی (٢) در کتاب تقویم البد

اسم								محتوای آموزشی
نوشته هجاء	حروفی که خوانده نمی شود	تثنيه	مؤنث و مذکر	عدد و تاریخ	صفات	غير منصرف	موصولات	اشتباه نگارشی
٢	٢	٢	٦	١	٢	١	٣	فراوانی
٤٦								مجموع

جدول شماره ٤: مقولات آموزشی در کتاب تقویم اللسان

اسلوبی	صرفی - نحوی	آوایی	صرفی	نوع لحن
معنایی	حروف جاره - حروف عطف - لازم و متعدی	تغییر حرکتی - حذف و ابدال - اضافه	ساختار فعل	محل لحن
٤	١	٢٨	٢	فراوانی
٣٥				مجموع

جدول شماره ٥: مقولات آموزشی (١) در کتاب الأبنية

موضوع	ساختار فعل	ابدال در افعال	فعل و حرف جاره
فراوانی	٦	٤	٢
مجموع	١٢		

جدول شماره ۶: مقولات آموزشی (۲) در کتاب الأبنیة

موضوع	اوزان اسم (مشتقات و جوامد)	مصادر	استثناءات
فراوانی	۴۶	۳	۲
مجموع	۵۲		

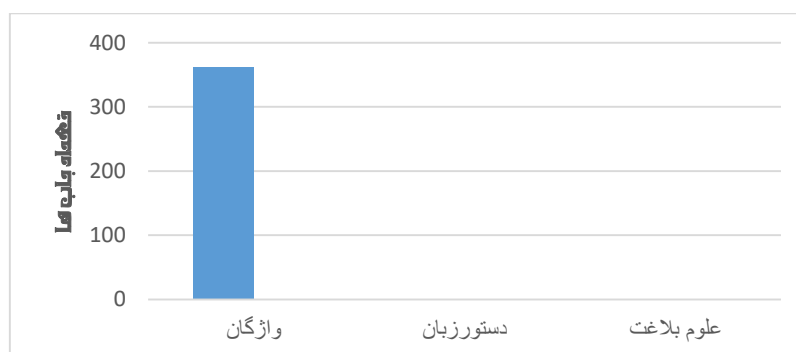
الألفاظ الكتابية

در این کتاب، نویسنده سعی خود را بر آن گذاشته است تا با باب‌بندی مفاهیم پرکاربرد - ۳۶۹ باب - مانند مفهوم اصلاح فاسد، شجاعت، شمشیرکشیدن، غلاف شمشیر و اشاره به مستعمل و مهمل‌بودنشان، آموزش واژگان را ضمن آسان‌سازی، در قالبی منظم ارائه دهد که امروزه از ویژگی‌های بارز یک بسته آموزشی به‌شمار می‌رود.

وی باور دارد هر کاتبی باید این را بداند و در نوشته‌های خویش متناسب با مخاطب، استفاده کند. همدانی تمام واژگان و ترکیب‌هایی را که کاتبان رسائل به‌کار می‌گرفتند و به گفته خویش ایشان از کاربرد واژگان بی‌مایه مبرا بودند، برای آموزش نوآموزان حرفه کتابت جمع‌آوری کرده است (همدانی، مقدمه).

۳-۲-۱ محتویات کلی الألفاظ الكتابية

نام اثر	فراوانی	نوع مبحث زبانی
الألفاظ الكتابية	۳۶۹	آموزش معنای واژگان و عبارات

نمودار ستونی شماره ۲: دانش‌های زبانی

همانطور که گویا است این کتاب صرفاً به آموزش عبارات و واژگان پرکاربرد پرداخته و سعی داشته‌است با جمع‌آوری عبارات‌های سلیس و فصیح آمده در رسائل نگاشته‌شده توسط دبیران توانا، از اشتباهات رایج در بین دبیران عصر خویش بکاهد و ایشان را در بارورساختن اندوخته واژگانی یاری بخشد. این میزان اهتمام به بارورسازی دانش واژگانی در نوآموزان شغل دبیری، می‌تواند نشان از آن باشد که همدانی به عنوان فردی که در حوزه کتابت و حرفه دبیری دستی توانا دارد، اصلی‌ترین گام در پرورش مهارت نگارش را وسعت دایره لغات، دانستن محل استعمال و کاربرد مناسب آنها در متن نامه و دیگر متون ارتباطی می‌داند. موضوعات واژگان ارائه‌شده، در جدول زیر مقوله‌بندی و شمارش شده‌است:

جدول شماره ۷: مقولات آموزشی در الألفاظ الكتابية

موضوع	خلقت	اخلاق و امیال	جغرافیا	پزشکی	مسائل دینی	اجتماعی	اقتصادی	نظامی	عمومی
فراوانی	۲	۸۰	۲۵	۳	۱۱	۸۸	۴	۲۲	۱۳۴
مجموع	۳۶۹								

چنانچه ملاحظه می‌شود عمده مطالب تعلیمی با اختلاف قابل توجهی، مربوط به مسائل عمومی و غیرتخصصی می‌شود. علت نام‌گذاری این موضوع، تنوع کاربردی کلمات و جملات در حوزه‌های مختلف است. ضمن آنکه در بررسی محتوای آموزشی کتاب الألفاظ الكتابية به مواردی برخوردیم که در هر سیاقی قابل استعمال بود لذا در دسته «عمومی» قرار دادیم^۱.

فقه اللغة وأسرار العربية

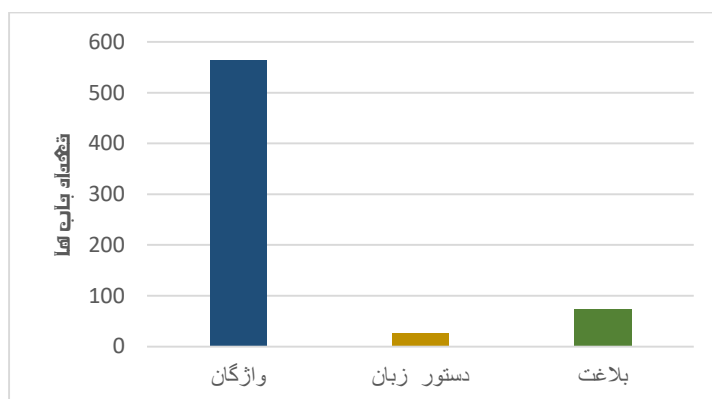
کتاب «فقه اللغة وأسرار العربية» در دوره خلافت عباسیان توسط ابومنصور ثعالبی نیشابوری به رشته تحریر درآمد و به ابوالفضل مکیالی فرمانروای خراسانی تقدیم شد. نویسنده در مقدمه با پرداختن به اهمیت زبان عربی، ضرورت یادگیری آن و نقش پررنگ علوم بلاغت در پرورش مهارت نگارش، رویکرد آموزشی خود را بیان می‌دارد و در کنار این نکات، به نحوه انتخاب محتوا و چینش مطالب نیز اشاره‌ای دارد (ثعالبی، ۲۰۰۰: ۳۹-۲۹).

^۱ این نکته برای دسته‌بندی موضوعات واژگان در فقه اللغة نیز مورد توجه بوده‌است.

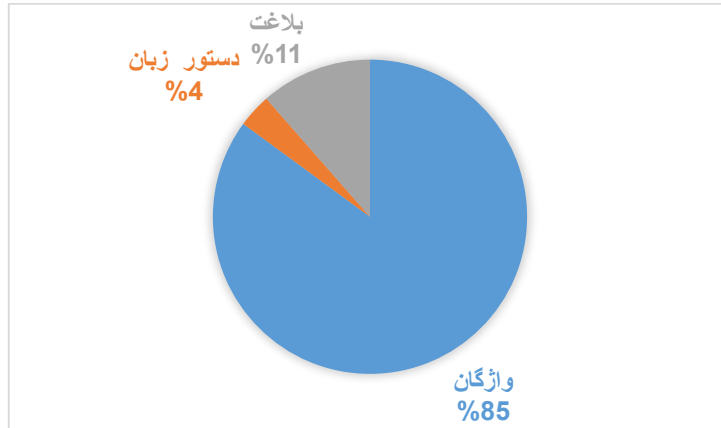
محتویات کلی فقه اللغة وأسرار العربية

این کتاب در بخش نخست (فقه اللغة) - سی باب و تقریباً ششصد فصل - تماماً به آموزش مباحث واژگانی پرداخته و در بخش پایانی (أسرار العربية) - ۹۹ فصل - مسائل مرتبط با دستور زبان و علوم بلاغی را مطرح کرده‌است.

نام اثر	فراوانی	نوع مبحث زبانی
فقه اللغة	۵۶۴	آموزش معنای واژگان
أسرار العربية	۹۹	دستورزبانی و علوم بلاغت
	۲۰	نحو
	۶	صرف
	۷۳	بلاغت

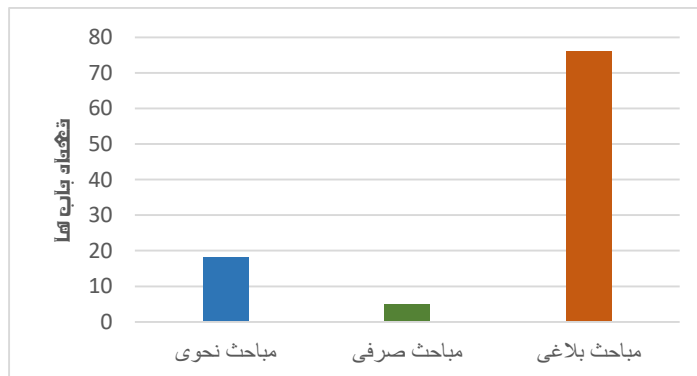

نمودار ستونی شماره ۳: دانش‌های زبانی

نمودار کیفی شماره ۲: دانش‌های زبانی - فقه اللغة وأسرار العربية

در این بسته آموزشی نیز عمده توجه به تقویت واژگان در زبان آموز بوده و بخش اندکی به مباحث بلاغی و دستور زبانی اختصاص داده شده است.

نمودار ستونی شماره ۴: دانش‌های دستور زبان و بلاغت در هر سه بسته آموزشی

در این نمودار، مباحث دستور زبانی به دو بخش صرف و نحو تفکیک شده است تا مشخص شود مؤلف بسته آموزشی «فقه اللغة وأسرار العربية» در بخش دوم به کدام یک از مباحث زبانی توجه بیشتری داشته و در راستای تربیت دبیر لازم دانسته است. طبق داده آماری، مباحث نحوی با تفاوت قابل ملاحظه‌ای از مباحث صرفی مطرح شده است. طبق مقوله‌بندی انجام شده، موضوعات واژگان در موارد زیر خلاصه می‌شود:

جدول شماره ۸: مقولات آموزشی در فقه اللغة

موضوع	طبیعت	مباحث زبانی	مسائل نظامی	پزشکی	عمومی
فراوانی	۵	۱۴	۲	۱	۸
مجموع	۳۰				

مقایسه کیفی محتویات سه بسته آموزشی

در این بخش با درنظر داشتن اصول بسته‌های آموزشی - که امروزه تعریف شده‌است - و باتوجه به داده‌های کیفی به‌دست‌آمده از بررسی محتویات و آنچه مؤلفین در مقدمه بیان داشته‌اند، عملکرد در اهتمام‌ورزی به ویژگی‌های منبع آموزشی، انتخاب و اولویت‌بندی مطالب ارزیابی و مقایسه می‌شود.

هر سه بسته به واژگان و عبارات پرکاربرد و ضروری عنایت داشته و بخش عمده‌ای را به آن اختصاص داده‌اند؛ اما از بین آنها تنها دو بسته آموزشی «أدب الکاتب» و «فقه اللغة وأسرار العربیة» به مبحث دستورزبانی پرداخته‌اند؛ و از بین هر سه فقط بسته «فقه اللغة وأسرار العربیة» به تعلیم مباحث بلاغی (زیبایی‌شناسی) توجه داشته‌است.

موضوعات مشترک و متفاوتی که در آموزش واژگان بدانها پرداخته شده‌است در جدول

زیر دیده می‌شود:

جدول شماره ۹: دسته‌بندی موضوعی واژگان در سه بسته آموزشی

موضوع	أدب الکاتب	الألفاظ الکتابیة	فقه اللغة
مسائل اجتماعی	×	✓	×
مسائل اقتصادی	×	✓	×
جغرافیا	✓	✓	✓
مسائل سیاسی	×	✓	×
مسائل عمومی	✓	✓	✓
مسائل پزشکی	×	✓	✓
مسائل نظامی	✓	✓	✓
خوراکی و نوشیدنی	✓	×	✓
مباحث و فروق لغوی	✓	×	✓

محتویات دستورزبانی ارائه شده در دو بسته آموزشی آدب الکتاب و أسرار العربية نقاط اشتراك و اختلافی دارند که به قرار زیر است:

جدول شماره ١٠: دسته بندی مباحث دستوری

أسرار العربية	آدب الکتاب	مباحث دستورزبان
x	✓	آشنایی با اشتباهات تلفظی
x	✓	درست نویسی واژگان
✓	✓	صرف
x	✓	رابطه ساختار واژگان با معنا
✓	x	نحو

در واقع، از نگاه زبان شناسی،^١ این سه بسته آموزشی بر توانش زبانی (دانش دستوری) متمرکز شده و درصدد بالابردن سطح این توانش در کاتبان - به عنوان زبان آموز - بودند؛ «این توانایی موجب می شود هرکس بداند در زبان خود کلمات را چگونه ادا کند (دانش آواشناسی)، چگونه کلمات را در جملات مرتب کند (دانش نحوی) و چگونه مفاهیم را القا کند (دانش معاشناسی)» (صیادی نژاد، ١٣٩٢: ٢٢٥). گرچه آنچه در این کتب آموزشی بدان توجه شده است شکل ساده ای از چیزی است که امروزه در دست داریم؛ اما در زمان خویش و به عنوان پیشینه رویکردهای زبان شناسی کاربردی، ارزشمند و حائز اهمیت است.

در جدول زیر، کتب یادشده از لحاظ شاخصه های بسته آموزشی - در ادبیات تحقیق بیان شد - سنجیده و بایکدیگر مقایسه شده اند:

جدول شماره ١١: شاخصه های تدوین در سه بسته آموزشی

شاخصه سازماندهی بسته آموزشی	آدب الکتاب	الألفاظ الکتابیه	فقه اللغة و أسرار العربية
بخش بندی	✓	✓	✓
عناوین اصلی و فرعی	✓	x	✓
دسته بندی مطالب	✓	✓	✓
چینش سلسله ای مطالب	✓	✓	✓
ارائه نمونه های کاربردی	✓	✓	✓

^١ Linguistics

^٢ Applied Linguistics

بررسی کتاب‌های آموزش زبان عربی در میراث ایرانی - اسلامی از منظر آموزش با اهداف ویژه نرگس گنجی*

معیارهای انتخاب محتوا در هر سه بسته آموزشی نیز در جدول زیر ارزیابی و بایکدیگر مقایسه شده‌اند:

جدول شماره ۱۲: شاخصه‌های انتخاب محتوا در سه بسته آموزشی

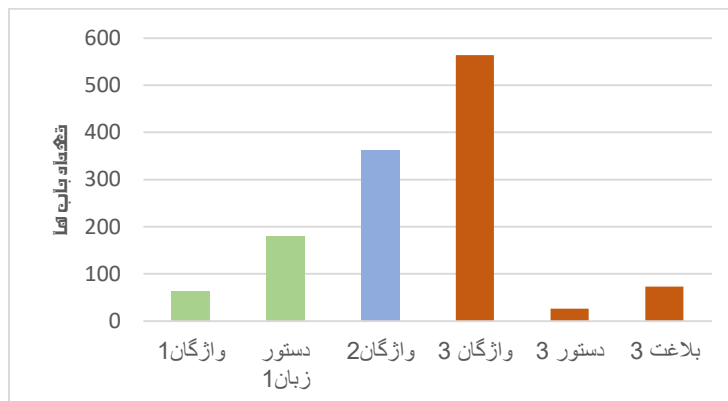
شاخصه انتخاب محتوا	أدب الکاتب	الألفاظ الكتابية	فقه اللغة وأسرار العربية
تعیین اهداف آموزشی	✓	✓	×
تعیین گروه آموزشی	✓	✓	×
نیازسنجی زبان آموز	✓	✓	×
تناسب با سطح زبانی زبان آموز	✓	✓	×
تناسب با اهداف آموزشی	✓	✓	×
کاربردی بودن مطالب	✓	✓	✓
توجه به مهارت‌های اساسی	✓	×	×

هر سه کتاب، مباحثی را که لازمه حرفه دبیری می‌دانستند به صورت موضوعی دسته‌بندی کرده‌اند؛ در «أدب الکاتب» نویسنده ۴ بخش اصلی را به ترتیب به واژه‌شناسی، املاء، تلفظ و ساختار زبانی اختصاص داده‌است. در «الألفاظ الكتابية» که کاملاً به آموزش واژگان و تعبیر پرداخته شده، عرضه مفاهیم و واژگان در قالب موضوعات مختلف انجام شده‌است. در «فقه اللغة وأسرار العربية» بخش واژگان در جلد اول و بخش مرتبط با مباحث دستور زبانی و بلاغت (زیبایی‌شناسی) در جلد دوم مطرح شده‌است.

این دسته‌بندی و تفکیک محتوا به واحدهای کوچک‌تر از شاخصه‌های اصلی و مهم بسته آموزشی است؛ گیرنده به یکباره با حجم بسیاری از مطالب مواجه نمی‌شود؛ بلکه محتوای آموزشی را به صورت مرتب و کم‌حجم دریافت می‌کند. هر سه بسته آموزشی، از این حیث با یکدیگر تشابه دارند.

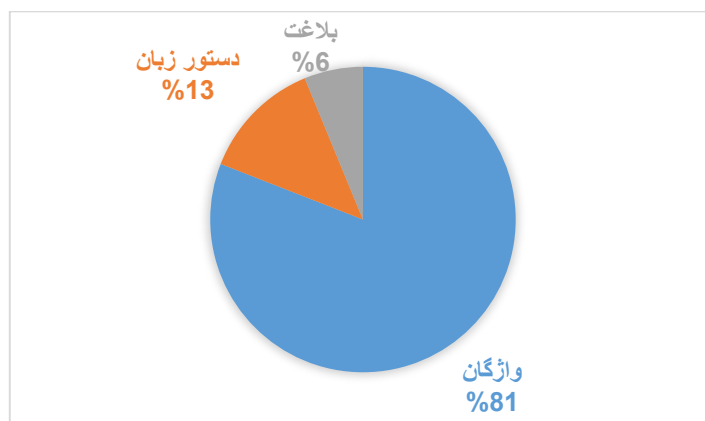
مقایسه کمی محتویات سه بسته آموزشی

در این بخش، محتوای بسته‌های آموزشی براساس داده‌های کمی به دست آمده از بررسی عملکرد نویسندگان در میزان محتویات بایکدیگر مقایسه می‌شوند.

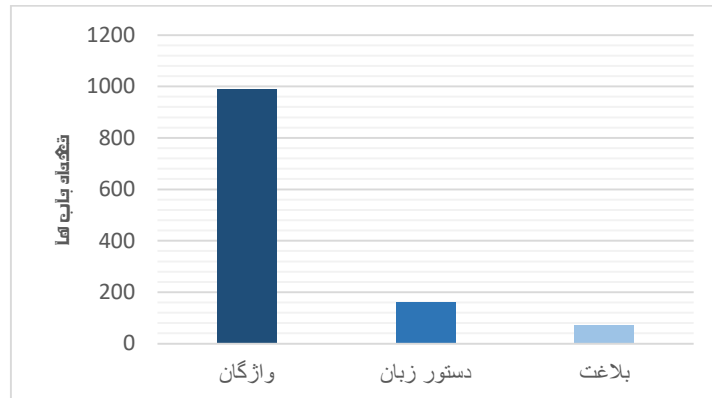

نمودار ستونی شماره ٥: مقایسه بین میزان دانش‌های در هر سه بسته آموزشی

داده‌های نمودار بالا، به تفکیک، میزان توجه هر یک از بسته‌های آموزشی را به حوزه‌های زبانی نشان می‌دهد. ستون‌های سبزرنگ مقدار حوزه‌های زبانی را در محتوای آموزشی «آداب الکاتب»، ستون آبی در محتوای «الألفاظ الکتباییة» و ستون‌های نارنجی در محتوای «فقه اللغة وأسرار العربية» بیان می‌کند. در دو نمودار کیفی و ستونی زیر، مقدار دانش‌های آموزشی به‌طور مشترک از نظر درصد و تعداد ابواب اختصاص داده‌شده در هر سه بسته آموزشی سنجیده می‌شود.

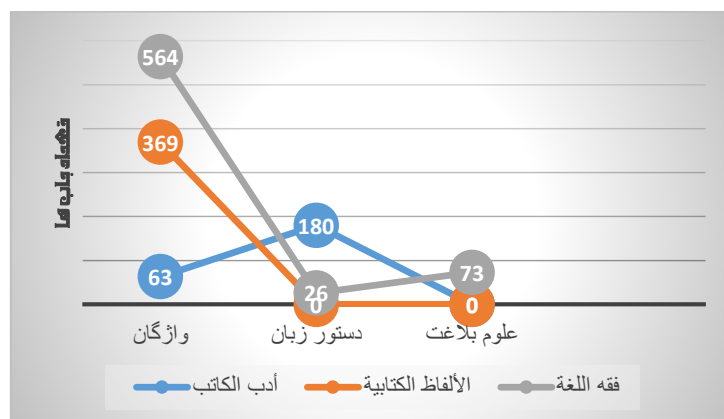

نمودار کیفی شماره ١: دانش‌های آموزشی در هر سه بسته آموزشی

نمودار ستونی شماره ۶: دانش‌های زبانی در هر سه بسته آموزشی

با توجه به دو نمودار فوق هر سه بسته آموزش کاربردی زبان عربی، از بین سه حوزه زبانی (واژگان، دستور زبان و بلاغت) به میزان قابل توجه و به‌طور مشترک به افزایش دانش واژگان ۸۱ درصد و در مرتبه دوم به دانش دستور ۱۳ درصد و در نهایت به بلاغت ۶ درصد اهتمام داشته‌اند.

نمودار خطی: مقایسه بین میزان دانش‌های در هر سه بسته آموزشی

مقایسه هر سه بسته آموزشی در سه حوزه زبانی واژگان، دستور زبان و دانش بلاغی گویای آنست که در بخش واژگان کتاب‌های «الألفاظ الكتابية»، «فقه اللغة وأسرار العربية» و «أدب الکاتب» به ترتیب بالاترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. در بخش دستور زبان به ترتیب «أدب الکاتب»، «فقه اللغة وأسرار العربية» و «الألفاظ الكتابية» بیشترین سهم را دارند. در پایان، مباحث مرتبط با دانش بلاغت در کتاب «فقه اللغة وأسرار العربية» بیش از «أدب الکاتب»

و«الألفاظ الكتابية» مطرح شده است. همان‌گونه که در نمودار بالا و جدول پایین مشخص است، در کتاب «الألفاظ الكتابية» برخلاف دو کتاب دیگر، به دانش دستورزبانی و بلاغت توجهی نشده است.

ضروریات مهارت نگارش	ادب الکاتب	فراوانی	درصد فراوانی	الألفاظ الكتابية	فراوانی	درصد فراوانی	فقه اللغة	فراوانی	درصد فراوانی
آشنایی با اشتباهات تلفظی	✓	۵۳	٪۲۰	×	—	—	×	—	—
افزایش دایره لغات	✓	۶۲	٪۲۴	✓	۳۶۶	٪۱۰۰	✓	۵۶۴	٪۵۸
علوم بلاغت	×	—	—	×	—	—	✓	۷۳	٪۱۱
قواعد زبانی	✓	۹۷	٪۳۸	×	—	—	✓	۲۶	٪۴
درست‌نویسی واژگان	✓	۴۶	٪۱۸	×	—	—	×	—	—
مجموع		۲۵۸			۳۶۶			۶۶۳	

نتیجه

بررسی محتوا و نحوه چینش مطالب در کتاب‌های آموزشی منتخب بیانگر آن است که زبان-شناسان مسلمان دوزبانه در قرون سوم تا پنجم (ابن قتیبه دینوری، عبدالرحمن همدانی و ثعالبی نیشابوری) برای آموزش مؤثر زبان عربی، تألیفات خود (ادب الکاتب، الألفاظ الكتابية و فقه اللغة وأسرار العربية) را به صورتی ارائه داده‌اند که امروزه آن را «بسته آموزشی» می‌خوانیم، هرچند که شکل ساده‌ای است از آنچه اکنون در دست داریم؛ اما نکته قابل توجه آن است که متناسب با پیشرفت و سطح علمی- آموزشی روزگار قدیم، گامی مهم در روند تألیفات آموزشی به‌ویژه آموزش زبان برداشته‌اند.

دانش‌هایی که برای تربیت دبیران در این بسته‌های آموزشی، انتخاب شده‌است شامل سه حوزه زبانی واژگان، دستورزبان و بلاغت می‌شود. بدین منظور نویسندگان به‌طور مشترک

آموزش واژگان ضروری را به میزان ۸۱٪ در بسته‌ها جای داده‌اند؛ اما جداگانه متناسب با رویکرد آموزشی اتخاذشده، به هر سه دانش «فقه اللغة وأسرار العربية» یا به دو دانش «أدب الکاتب» و یا به یک دانش «الألفاظ الكتابية» پرداخته‌اند.

به‌طور تفصیلی مواد آموزشی مطرح‌شده در بسته‌های آموزشی کهن شامل این مطالب می‌شود: واژه‌شناسی، درست‌نویسی واژگان پرکاربرد، اصلاح خطاهای تلفظی رایج، آشنایی با ساختارهای صرفی افعال و اسماء باتکیه بر نکات معنایی و آشنایی با برخی از مسائل کاربردی علوم نحو و بلاغت.

طبق یافته‌های آماری پژوهش، بسته آموزشی «أدب الکاتب» به ترتیب به مباحث دستورزبان ۷۴٪ و واژگان ۲۶٪ اهمیت داده و سعی خود را بر تقویت این دو دانش در دبیر قرار داده‌است؛ در حالی که بسته آموزشی «فقه اللغة وأسرار العربية» مرکز توجه‌اش را بر دانش واژگان ۸۵٪ گذاشته و پس از آن به ترتیب، علوم بلاغی ۱۱٪ و دستورزبان ۴٪ را در قالب واحدهای کوچک مطرح کرده‌است و نهایتاً بسته آموزشی «الألفاظ الكتابية» صرفاً به آموزش و بارورسازی دانش واژگان و تعابیر، در نوآموز حرفه دبیری عنایت داشته‌است. بنابر اطلاعات کیفی به‌دست‌آمده، نحوه چیدمان محتویات، از نکات اساسی در تدوین این بسته‌های آموزشی محسوب می‌شود: عنوان‌گذاری مطالب، دسته‌بندی موضوعی و تقسیم‌بندی محتوا به قسمت‌های کوچک. کوشش این زبان‌شناسان و ادیبان در تدوین محتوای آموزشی از نگاه زبان‌شناسی کاربردی دستاوردی مهم است و می‌توان آن را کوششی ارزشمند برای تدوین بسته‌های آموزشی با هدف ایجاد مهارت شغلی به حساب آورد.

پیشنهادها

- بنا بر آنچه از نتایج پژوهش به دست آوردیم، پیشنهاد می‌شود:
- روش آموزش واژگان در هر سه کتاب با یکدیگر مقایسه شود تا تبیین گردد که در طول سه قرن شیوه تدریس واژگان چه سمت‌وسویی پیدا کرده‌است؛
- آموزش واژگان در هر سه کتاب روش‌شناسی شود و با شیوه‌هایی که از قرن بیستم غربیان در تدریس کلمات ارائه داده‌اند، مقایسه‌ای صورت گیرد.

منابع

الف) كتب عربية

ابن قتيبه، محمد، (١٩٦٣)، أدب الكاتب، ط ٤، مصر: السعادة.
 الثعالبي، أبو منصور، (٢٠٠٠)، فقه اللغة وأسرار العربية، بيروت: المكتبة العصرية.
 الهمداني، عبدالرحمن، (١٨٨٥)، الألفاظ الكتابية، بيروت: الآباء اليسوعيين.

ب) كتب فارسی

ابن بلخی، (١٣٨٤)، فارسنامه، بسعی و اهتمام و تصحیح گای لیسترانج و رینولد الن نیکلسون، تهران: اساطیر.
 تفضلی، احمد، (١٣٨٥)، جامعه ساسانی: سپاهیان، کاتبان و دبیران، دهقانان، ترجمه: شیرین مختاریان و مهدی باقی، تهران: نی.
 تنکابنی، حمید، (١٣٨٣)، درآمدی بر دیوان سالاری در ایران، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
 تویسرکانی، قاسم، (١٣٥٠)، تاریخی از زبان تازی در میان ایرانیان پس از اسلام، تهران: دانش سرای عالی.
 جهشیاری، محمد بن عبدوس، (١٣٤٨)، کتاب الوزراء و الکتاب. ترجمه ابوالفضل طباطبایی. تهران: تابان.
 دهخدا، علی اکبر، (بی تا). لغتنامه دهخدا. زیر نظر دکتر محمد معین و دکتر جعفر شهیدی، تهران: سیروس.
 دیانا لارسن، فریمن، (١٣٨٣)، اصول و فنون تدریس زبان های خارجی، ترجمه: امیرعلی راسترو، تهران: رهنما.
 ژرمن، کلود، (١٣٩٣)، تحول پنج هزارساله آموزش زبان، ترجمه: محمودرضا گشمردی، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
 کوی، لوتان، (١٣٧٥)، آموزش و پرورش تطبیقی، ترجمه: محمد یمنی دوزی سرخابی، تهران: سمت.
 مجدفر، مرتضی، (١٣٧٥)، بسته آموزشی چیست، تهران: چاپار فرزندگان.

محمدی ملایری، محمد، (۱۳۷۵)، تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی در ایرانشهر، جلد ۲، تهران: توس.

محمدی ملایری، محمد، (۱۳۸۲)، تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی نظام دیوانی یا سازمان مالی و اداری ساسانی در دولت خلفاء، جلد ۵، تهران: توس.

فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۶۸)، شاهنامه، به کوشش جلال خالقی مطلق با مقدمه احسان یارشاطر، تهران: روزبهان.

نظامی عروضی، (۱۳۸۲)، چهار مقاله، تصحیح علامه قزوینی، تهران: جامی.

ج) مجلات

صدیقی‌فر، زهره و همکاران، (۱۳۹۶)، «بررسی اثربخشی آموزش مبتنی بر روش تکلیف محور بر خواندن و درک مطلب فارسی با اهداف ویژه»، پژوهش نامه آموزش زبان فارسی به غیرفارسی زبانان، صص ۱۰۱ - ۷۹.

د) کتب لاتین

Alatis, James E and others, (1981), **the second language classroom: Directions for the 1980's**, newyork: oxford

Al-Humidi, Hamed, (2003), **Arabic writing for occupational purposes: strategies of teaching writing**, Submitted in accordance with the requirements for the degree of doctor of philosophy, The University of Leeds.

Dudley-Evans, T, (1997), Five questions for LSP teacher-training. In R. Howard & G. Brown (Eds.), **Teacher education for Languages for Specific Purposes**, pp.58-67.

Hutchinson, Tom & Waters, Alan, (2005), **English for Specific Purposes A Learning – centered approach**, Tehran: Rahnama.

دراسة كتب تعليم اللغة العربية في التراث الإيراني . الإسلامي من منظور التعليم لأغراض خاصة ("أدب الكاتب"، و"الألفاظ الكتابية"، و"فقه اللغة وأسرار العربية" نموذجاً)

نوع المقالة: أصيلة

فرزانه حاجي قاسمي^١، نرگس گنجي^{٢*}، سعيد كتابي^٣

١. دكتوراه في اللغة العربية وآدابها بجامعة أصفهان

٢. أستاذة مشاركة في قسم اللغة العربية وآدابها بجامعة أصفهان

٣. أستاذ مشارك في قسم اللغة الإنجليزية وآدابها بجامعة أصفهان

الملخص

تعرفت الدولة الإسلامية الكبرى على ضرورة وجود طبقة الكتاب والمنشئين المحترفين ضمن تعرف العرب على شؤون الدولة في الإمبراطورية الساسانية وما كانت تمتلك من الأنظمة الإدارية وبذلك فقد انشغل الكتاب الإيرانيين من ذوي اللسانين في دواوين الرسائل؛ وظهرت الحاجة إلى تأهيل جيل من الكتاب المختصين في شؤون الدولة. لبتى هذه الحاجة بعض العلماء الإيرانيين من أمثال ابن قتيبة الدينوري (٢١٣-٢٧٦ هـ)، وعبد الرحمن الهمداني (٣٢٧ هـ)، وأبي منصور الثعالبي النيسابوري (٣٥٠-٤٢٩ هـ) بتأليفات قيمة (أدب الكاتب، الألفاظ الكتابية و فقه اللغة وأسرار العربية) تعدّ رزماً تعليمية تدلّ على مهارة بارعة وتقدّم تعليمي ملحوظ. استهدف هذا البحث معتمداً على منهج تحليل المحتوى (الكيفي والكمي) إلى تناول المواد التدريسية التي ركز عليها المؤلفون الثلاث، كما قام البحث بمقارنة تقويم النسب المئوية للموادّ التعليمية المعروضة وهي على الأقسام التالية: المفردات، والإملاء (تقويم اليد)، وتصحيح الأخطاء اللفظية (تقويم اللسان)، ومعرفة أبنية الأفعال والأسماء ودلالاتها اللغوية، وجوانب وظيفية من النحو والبلاغة. ويتوصل البحث وفقاً للدراسة الإحصائية إلى أنّ التأليفات المدروسة الثلاث - باعتبارها حقائب تعليمية - قد عرضت المفردات بوصفها مادةً أساسية في تعليم العربية لأهدافٍ خاصة ٨١٪ فالقواعد ١٣٪ والبلاغة ٦٪ على التوالي؛ إلا أنّ ابن قتيبة قد ارتكز على قضايا القواعد ٧٤٪ أكثر من الهمداني والثعالبي اللذين ركّزا على المفردات بنسبة تساوي ١٠٠٪ و ٨٥٪ على الترتيب.

الكلمات الرئيسية: تعليم اللغة لأغراض خاصة، الحقيقة التعليمية، اللغة العربية، فنّ الكتابة، تحليل المحتوى.

Teaching Arabic for Specific Purposes in The Iranian-Islamic Legacy: Analysis of The Content of *Adab al-Katib*, “*Al-alfaz al-Kitabi-e*”, “*Feq-h al-Loqat wa Asrar al-Arabi-e*”

Article Type: Research

Farzaneh Haji Qasemi ¹, Narges Ganji ^{2*}, Saeed Ketabi ³

1. PhD of Arabic Language & literature University of Isfahan

2. Associate Professor of Arabic Language & literature Department University of Isfahan

3. Associate Professor of English Language & literature Department University of Isfahan

Abstract

After the establishment of the great Islamic governments in the 14th century, due to Arabs' acquaintance with the Sasanian empire and their desire to use the Sasanian's experience in the field of administrative structure, these Islamic governments began hiring Iranian officials who were proficient in Arabic as state scribes and epistlers. In addition, the need for educating state scholars became evident. Accordingly, Iranian scholars such as Ibn Qutaybah Dinawari (213-276 AH), Abd al-Rahman Hamedani (?-327 AH), and Tha'alibi Neyshabouri (350-429 AH) embarked on writing books *Adab al-katib*, *Al-alfaz al-kitabi-e*, and *Feq-h al-loqat wa Asrar al-Arabi-e* to train and educate scribes/clerks. This could be considered as teaching Arabic in a practical way and for specific purposes, and considering the era, it could be regarded an advanced method of teaching. The present study has made an attempt to identify the chosen linguistic subjects using a descriptive-historical and content analysis (quantitative and qualitative) design and has measured their quantitative ratio in three teaching packages based on their statistical data. Each of the three packages contained: terminology, orthography, correcting pronunciation errors, familiarity with the morphology of the verbs and names based on semantics and with some practical subjects of syntax and rhetoric. Based on the statistical analysis, each package included 81% terminology in the essential and practical instructions on Arabic. Respectively, the rest of teaching materials in each package was consisted of 13% grammar and 6% rhetoric. However, the grammar subjects were prevalent in the first package. The second and third packages contained 100% and 85% vocabulary subjects, respectively.

Key words: teaching language for specific purpose, teaching package, Arabic language, secretary (clerical) profession, content analysis.

